

Objektivita mediálního zpravodajství v éře humanitárních válek: Případ války v Kosovu

MARIÁN JAVORSKÝ

The Objectivity of Media Reporting in the Era of Humanitarian Wars: The Kosovo War Case

Abstract: In the years after the end of the Cold War, western countries have been drawn into various military conflicts which took the form of civil wars or ethnic conflicts and resulted in humanitarian disasters. There is a criticism that the western media was not impartial in its description of the conflicts but reported on them with a bias in favour of one of the sides, often following the official interpretations of governments and lobbyists, and thereby the rules of journalistic impartiality were infringed in this case. After an introduction of the general concept of objectivity in the context of media discourse, the current academic dispute about the media coverage of the Kosovo war is presented. In connection with this, the results of an original research devoted to the objectivity of the news coverage of this conflict in the dailies *The Guardian* and *Mladá fronta Dnes* are presented as well.

Key words: humanitarian wars, mass media, journalistic objectivism, the war in Kosovo, NATO, Serbs, Albanians.

Konec studené války znamenal sice snížení hrozby celosvětového válečného konfliktu, na druhou straně nadcházející období přineslo řadu lokálních válek, často s fatálními důsledky pro civilní obyvatelstvo. Chomsky (2008: 1–2) konstatuje, že po roce 1989 se na Západě uplatnil nový přístup, který humanitární agendu povýšil na ústřední princip zahraniční politiky. Neobvykle znějící termíny jako „*humanitární intervence*“ nebo „*odpovědnost za ochranu*“ se tak záhy staly součástí politického diskurzu.

Dilematu, jakým způsobem informovat o válkách vedených „ve jménu lidskosti“, byla vystavena i média. V liberálnědemokratických zemích panuje sice silné přesvědčení, že svobodná média mají za úkol kontrolovat politický establishment, na druhou stranu ale mají také přispívat ke stabilitě daného společenského řádu.¹ Od novinářů se v situaci, kdy je země ve válce, tudíž automaticky očekává, že zaujmou patriotický přístup a nebudou podkopávat válečné úsilí státu.² Plná státní kontrola nad médii není v demokratických zemích uplatňována pouze v případě, že jde o takzvanou válku omezenou, dále když neexistuje celospolečenský konsensus o velikosti hrozby, jakou představuje nepřítel, či existují pochybnosti o samotné legitimitě války (McQuail 1999: 241). Ovšem i v těchto případech jsou média z pohledu západních vlád klíčová pro interpretaci konfliktu či ospravedlnění války. V dnešní informační společnosti může být veřejnost sice jen pouhým divákem, intervence je nicméně stále nutno legitimizovat (Webster 2003: 65).

Média tak musejí čelit značným tlakům nejen od vlády, ale i od nejrůznějších jiných akterů, snažících se na veřejnosti prosadit vlastní definici reality. Aby jim odolali, disponují novináři v liberálnědemokratických zemích vhodným instrumentem, který jim umožňuje uchovat si nezávislost a o událostech referovat nestranně a vyváženě. Tímto nástrojem je objektivita. Jako eticko-profesní norma patří objektivita v tradici liberální žurnalistiky k vůbec nejstarším a nejdůležitějším konceptům. Její dodržování má veřejnost ujistit, že informace nabízené médiu jsou platné a věrohodné (McNair 2004: 68).

Pochybnosti, zda lze v praxi ideály objektivity beze zbytku naplnit, nicméně existují a platí obzvláště v případě válečného zpravodajství. Jeden z nejkřiklavějších případů, kdy média zřejmě selhala ve zprostředkování válečných událostí veřejnosti, dnes představuje válka v Kosovu. Už v jejím průběhu na počátku roku 1999 se vynořily četné pochybnosti o tom, zda novináři tlumočí tamní události pravdivě. Výsledky analýz mediálních obsahů, publikované později v prestižních zahraničních periodikách, potvrdily, že obavy z tendenčnosti médií byly v tomto případě skutečně namístě.

Téma zásahu Severoatlantické aliance (dále jen NATO) proti Svazové republice Jugoslávii (dále jen Jugoslávie či SRJ) a jeho zpracování ve zpravodajství rezonuje v odborných debatách dodnes a vždy, když Západ přistoupí k další humanitární operaci, vyvstane takřka automaticky pochybnosti, zda veřejnost není jen předmětem nové mediální manipulace. Záměrem tohoto textu je proto seznámit domácí odbornou obec s některými argumenty, jež zazněly v kritice mediálního pokrytí války v Kosovu. Vedle toho budou představeny výsledky šetření, které v roce 2010 uskutečnil autor této stati v rámci přípravy diplomové práce.

Cílem daného výzkumu bylo ověřit platnost kritiky některých sociálních vědců, že média na Západě neinformovala o válce v Kosovu objektivně, a namísto toho zveřejňovala údaje ve prospěch jedné ze stran konfliktu. Druhým cílem bylo zjistit, zda lze podobné tendence vysledovat i v českém prostředí. Teoretickým východiskem šetření byl tedy normativní předpoklad, že média v liberálnědemokratických společnostech by se měla držet principů žurnalistické objektivity i ve válečném zpravodajství, protože stranění nebo zamlčování informací není ve skutečném zájmu občanů.

Vzhledem k cíli výzkumu, tedy šetření míry objektivity v mediálním zpravodajství, byla za výzkumnou metodu zvolena kvantitativní obsahová analýza, která výrazně omezuje možnou subjektivitu v hodnocení ze strany výzkumníka. K analýze byly vybrány dva deníky – britský *Guardian* a česká *Mladá fronta Dnes* (dále jen *MfD*). V obou případech se jedná o seriózní celostátní tituly, disponující početnou čtenářskou obcí. Za pomoci databáze Factiva byly nalezeny texty týkající se zásahu NATO proti Jugoslávii za období od 24. března do 11. června 1999. Celkový počet zpráv podrobených šetření činil 343, z toho 273 zpráv bylo z *Guardianu* a 70 z *MfD*. Zprávy byly dále kódovány v programu SPSS.

Podrobnější údaje o metodice měření a získaných výsledcích jsou předmětem třetí části stati. Předtím bude ještě zmíněn koncept objektivity a jeho role v mediálním diskurzu. Tím bude vytvořen teoretický základ pro prezentaci výsledků některých analýz zpravodajství zahraničních médií o válce v Kosovu, uvedených v druhé části stati.

KONCEPT OBJEKTIVITY V RÁMCI MEDIÁLNÍHO DISKURZU

Požadavek na dodržování objektivity v běžné novinářské praxi se objevil relativně nedávno – na přelomu 19. a 20. století, a to v Severní Americe. Podnětem k emancipaci novinových redakcí od přímého vlivu vlastníků byla vlastně obava vydavatelů novin z poklesu prodeje, pokud by snad čtenáři dospěli k názoru, že informace, které si od nich kupují, jsou tendenční a nepravdivé. Sami vydavatelé pak stáli u zrodu novinářských škol, zakládanych od počátku 20. století, kde se již učilo podle principů žurnalistického profesionalismu, jehož součástí byla i zásada dodržování objektivity (McChesney 2009: 11–13).

McNair (2004: 68–70) vysvětluje zrod objektivitu jako výsledek tří historických trendů: filozofického (odvozeného od pozitivistické víry, že skutečnost lze objektivně zachytit a přesně popsat), technologického (využití telegrafu a fotografie jako technologií umožňujících zprávy přenést na velké vzdálenosti a fakta doprovodit snímky, o nichž se předpokládalo, že věrně odrážejí skutečnost) a ekonomického (inzerce jako hlavní zdroj příjmů umožnila zrušit závislost novin na politických stranách).

Do Evropy se ideály žurnalistického profesionalismu dostávaly zprostředkovaně z Ameriky zhruba od roku 1900. Požadavek na objektivitu je považován spíše za severoamerický vynález už z toho důvodu, že v Evropě například neexistovala podobná potřeba novinářů odlišit se od vlivu *public relations*, jako tomu bylo v USA. Nicméně určit nějakou přesnou příčinu nebo okamžik zrodu objektivitu jako obecně uznávané normy zůstává prakticky nemožné (viz Schudson 2001: 166–167).

McQuail (1999a: 186–187) spatřuje v objektivitě důležitý nástroj k ochraně novináře vůči tlakům z oblasti politiky a v případě reportování válečných konfliktů. Umožňuje to obecné vnímání novináře jako relativně nestranného pozorovatele, který si dokáže uchovávat odstup od všech stran účastných v konfliktu a události pravdivě zaznamenat. Objektivní žurnalismus v praxi umožňuje uzavření nepsané „dohody“, z níž těží všichni příjemci či uživatelé zpráv, protože následně mohou očekávat, že zprávy budou důvěryhodné, informačně hodnotné a srozumitelné, bez nutnosti číst mezi řádky. Očekávání ze strany veřejnosti, že novináři se budou cítit vázání tuto nepsanou „dohodu“ dodržet, plynou přitom z celkového chápání tradic liberální demokracie.

V případě mediálního diskurzu McQuail (Tamtéž: 67–75) dané tradice koncentroval do tří hlavních principů: svobody, rovnosti a řádu (ve smyslu soudržnosti). Tyto tři hodnoty tvoří těžiště velké většiny očekávání spojovaných s veřejnou komunikací. Objektivita, profesně-etická norma, na jejíž zkoumání se soustředí tato stať, je v McQuailově klasifikaci vázána na svobodu (protože nezávislost je nutnou podmínkou nestrannosti a pravdivosti; za určitých okolností, jako jsou politické represálie, krize či války, může být svoboda o těchto věcech informovat dodržena pouze za podmínky objektivitu) a na rovnost, která vyžaduje rovný a nediskriminační přístup k informačním zdrojům a předmětům zpravodajství.

Schudson (2001: 150) uvádí, že požadavek být objektivní nutí novináře, aby oddělovali fakta od dojmů a informovali pouze o těchto faktech. Objektivní zpravodajství má být spíše klidné než plné emocí a má umožňovat rovnou šanci k vyjádření všem relevantním aktérům sporu. Úkolem novináře je sdělovat zprávy bez jakéhokoliv vlastního komentáře, zkruslení či přetvoření jejich podstaty. McQuail (1999a:72–73) upřesňuje, že dodržování objektivitu značí osvojení odstupu a neutrality vůči objektu zpravodajství (absenci subjektivitu nebo osobního zaujetí a rovněž sympatií k určité politické straně), dále ztotožnění s požadavkem na přesnost a další kritéria spojovaná s pravdivostí (například relevanci a úplnost) a v neposlední řadě absenci skrytých motivů nebo služby třetí straně.

Pro svoji vysokou komplexnost je oceňována představa objektivitu dle Westerstahla et al. (1983: 10, citováno dle Trampoty 2006: 145–146). Zde má objektivita dvě složky: *faktičnost* (závislou na kritériu pravdivosti a relevance) a *nestrannost* (spočívající v kritériu vyváženosti a neutrální prezentace). Objektivita je v tomto pojetí tedy výslednicí určitých novinářských postupů, které tkví v dodržování přesnosti a úplnosti při poskytování informací a respektování zásady neutrality a vyváženosti ve způsobu zobrazování aktérů události.

Objektivita ale především vyjadřuje normativní představy o roli žurnalistiky ve společnosti. Souvisí to s široce rozšířenou představou, že média nejsou běžnou oblastí podnikání, nýbrž zahrnují specifické společenské funkce. Jejich definování do značné míry odvisí od příslušného politického systému, v němž média působí. Tak například v období studené války se v zemích spadajících do sovětské sféry vlivu uplatňoval model médií coby nástroje ideologické výchovy, vycházející z leninské koncepce propagandy (Jiráček – Köpplová 2009: 120–121).

Naproti tomu v západních, liberálnědemokratických zemích se postupně rozvinula představa médií coby instituce svobody slova a projevu, kde média plní úlohu „hlídání psa“, provádějícího ve jménu občanů kontrolu vládní moci. Od médií se očekává, že budou sloužit „veřejnému zájmu“, nebo „obecnému blahu“ (McQuail, 1999b: 161). V padesátých letech 20. století shrnula dobové normativní představy o roli médií ve společnosti kniha *Čtyři teorie tisku*, která byla dlouho mimořádně vlivná. Autoři Wilbur Schramm, Fred S. Siebert a Theodore Peterson (1956) v ní definovali čtyři různé modely chování médií v závislosti na politickém systému. Argumentace byla postavena na dichotomii mezi autoritářskou teorií, potažmo teorií sovětského tisku, a teorií libertariánskou, potažmo teorií společenské odpovědnosti. Posledně zmiňovaná, vycházející ze závěrů tzv. Hutchinsovy komise pro svobodu tisku z roku 1947,³ odrážela představu, že média mají být nejen nezávislá na politické moci, ale zároveň mají přijmout i svůj díl odpovědnosti za stav společnosti a dlouhodobě směřovat ke společensky přínosnému jednání, například tím, že ve své práci budou dodržovat pravidla objektivit (Jiráček – Köpplová 2009: 121–123). Tato představa společensky „odpovědných“ médií byla později dále rozvíjena, když McQuail (1999b: 157–158) představil demokraticko-participační teorii, chápající média coby platformu pro aktivity nejrůznějších menšin a komunit ve společnosti, a teorii rozvojovou, kde média v zemích třetího světa mají hrát roli ochránce kulturních tradic a současně napomáhat tamnímu demokratickému vývoji.

Zatímco liberálně založení žurnalisté potřebu objektivně působících médií zpravidla uznávají,⁴ zejména z tábora levicově orientovaných teoretiků zaznívá kritika upozorňující na existenci překážek bránících ve skutečnosti ideu nestrannosti mediálního zpravodajství beze zbytku naplnit. V praxi se tak projevuje existence dvou odlišných paradigmat vysvětlujících úlohu masových médií ve společnosti. McNair (2004: 25) dané dva náhledy označuje jako paradigma konkurence a paradigma dominance. Konkurenční paradigma v sobě obsahuje jistý normativní rozměr, tedy vyjadřuje určitý ideál či přání, jak by věci měly být. Naproti tomu paradigma dominance je zastoupeno především kritikou současného společenského uspořádání, kteří popisují věci takové, jaké jsou, přičemž zdůrazňují rozpory mezi skutečností a ideálem.

Vyznavači konkurenčního (či normativního) paradigmatu chápou liberálnědemokratickou společnost jako pole v zásadě rovné konkurenční soutěže mezi odlišnými skupinami aktérů, které média informují a současně obhajují jejich oprávněné požadavky. V rámci tohoto modelu jsou média také považována za instituci takzvaného čtvrtého stavu, která má za povinnost kontrolovat politickou moc a bránit jejímu zneužití. Současná kapitalistická společnost je považována za nejlepší uspořádání, jež je možno rozumně očekávat. Novinář je vnímán jako služebník veřejného zájmu a sdělovací prostředky obecně za „veřejnou sféru“, svobodně přístupný prostor, v němž je možná vzájemná výměna informací, myšlenek, názorů, včetně racionálně vedené diskuse (Tamtéž: 25–27).

Ačkoliv výše popsaný proud, odpovídající teorii liberálního pluralismu, představuje do dnes zřejmě nejrozšířenější představu o fungování masových médiích na Západě, významné místo si vydobyla i jeho kritika, soustředující se v rámci paradigmatu dominance. Podle tohoto modelu žurnalistika neslouží veřejnosti, ať už by měla podobu rovné soutěže vzájemně soupeřících jednotlivců, nebo skupin, ale dominantním, soukromým a sobeckým zájmům přítomným ve společnosti rozdělené podle tříd, pohlaví a národní příslušnosti. V kapitalistické společnosti je navíc liberální idea rovné soutěže omezoována realitou akumulace kapitálu a doprovodnými formami společenské stratifikace, jež vedou k nerovnosti životních příležitostí a následným pnutím ve společnosti. Média pak slouží jako komunikační kanál k hlášení a prosazování existujícího ideologického a hodnotového systému, který odráží zájmy privilegovaných společenských vrstev (Tamtéž: 27–34). Paradigma dominance tak v sobě odráží specifický pohled na svět, jenž je vlastní socialismu či marxismu v jeho nejrůznějších podobách (McQuail 1999b: 68).

Podle Hermana a Chomského (2001: 280), jež je možno zařadit právě do okruhu autorů spadajících do paradigmatu dominance, je jisté, že se nerovnosti v distribuci bohatství

a moci reálně promítají do činnosti masových médií a znemožňují jejich objektivnost. Ve vlivné stati „Model propagandy“ tak oba autoři tvrdí, že v USA informace do zpravodajství proudí skrze soustavu „filtrů“, které jsou definovány jako: 1. koncentrace vlastnictví a orientace čelních mediálních společností na zisk; 2. reklama coby hlavní zdroj příjmů masmédií; 3. mediální závislost na informacích z vládních a obchodních kruhů a „expertů“, zavázaných těmto centrům moci; 4. „flak“ jako způsob kritiky ze strany médií; 5. antikomunismus coby druh národní víry a mechanismu kontroly zároveň. Tímto způsobem mohou peníze a moc účinně přispívat k tomu, aby se na veřejnost dostávaly zvláště ty informace, na jejichž zveřejnění mají vláda a lobbisté životní zájem. Reálný vliv těchto „filtrů“ zároveň autoři doložili na řadě příkladů. Herman (2003) nicméně později pátý z „filtrů“ zrevidoval, když antikomunismus nahradil zbožněním volného trhu.

Podobně McChesney (2009: 15–21) kritizuje způsob, jakým média v USA zpravodajství vystupují vůči mocným korporacím, když se novináři spíše než na prohřešky velkých ekonomických subjektů soustředují na zprávy o vládní korupci a skandály celebrit. Objektivnost amerického zpravodajství vedle toho snižuje ještě upřednostňování informací, které mají zdroj ve vládní administrativě a její blízkosti, a dále nevěle či neschopnost novinářů uvádět zprávy do kontextu.

Na skutečnost, že naplňování principů objektivnosti se může zvrhnout v čirý formalismus, zase upozornila Tuchmanová (1972: 665–671), když metody, jakými novináři normativní představy často převádějí do praxe, označila za pouhé strategické rituály. Patří mezi ně: 1. uvedení vzájemně si oponujících názorů (v praxi se omezuje na prezentaci argumentu a protiargumentu, což navozuje mylný dojem, že jsou zastoupeny všechny polohy problému); 2. uvedení podpůrných důkazů (takových skutečností, které jsou obecně akceptovány jako pravdivé; propojením s prvotní informací dojde k její mimoděčné verifikaci); 3. uvádění citačních znamének (citování výroků aktérů události vyvolává ve čtenáři dojem pravdivosti celé zprávy); 4. strukturování informace ve vhodném pořadí (princip sestavování zprávy ve stylu „obrácené pyramidy“ – informace se řadí podle stupně důležitosti odshora dolů – podléhá subjektivnímu názoru novináře na to, co je důležité a co méně podstatné); 5. svého druhu rituálem je i zvyk novinářů obvolávat zdroje za účelem ověření pravdivosti informace.

Porušení objektivnosti ve zprávách se obecně označuje jako předpojatost neboli stranění (*bias*). McQuail (1999a: 193) je dělí do čtyř typů: 1. skrytá, 2. zjevná, 3. záměrná, 4. nezáměrná (viz tabulku č. 1).

Tabulka č. 1
Typy předpojatosti ve zprávách

	Zjevná	Skrytá
Záměrná	Stranictví	Propaganda
Nezáměrná	Nevědomé zkreslení (selektivita)	Ideologie

Zdroj: McQuail (1999a: 193).

Stranictví (*partisanship*) jako záměrná, zjevná *bias* se například v tisku nejčastěji objevuje ve formě editorských úvodníků, názorových sloupků, čtenářských fór a dopisů atd. Její vliv lze do jisté míry omezit striktním oddělováním názorové části od vlastních zpráv (faktů). Zda lze kupříkladu investigativní žurnalistiku chápat jako čistě nestranickou, je na vážkách, protože faktický a evaluativní rozměr jsou zde vzájemně propojeny. K záměrnému zkreslení zpráv dochází i působením propagandy; její působení je ve srovnání se stranictvím o to nebezpečnější, že je nejen skryté, ale často obsažené přímo v mediálních

obsazích zpravodajského charakteru. Příkladem propagandisticky „vyladěných“ zpráv mohou být zprávy přímo myšlené jako dezinformace, puštěné do médií prostřednictvím tiskových mluvčích, pracovníků PR, nejrůznějšími zájmovými skupinami či skrze takzvané pseudoudálosti,⁵ aby ovlivnily veřejnost v něčí partikulární prospěch (Tamtéž: 193–195).

V případech používání jistých redakčních rutin, kdy se například selekcí z nabídky dostupných informací či volbou konkrétního způsobu členění zprávy zjevně zkresluje celkové vyznění události, jde o typ předpojatosti nezáměrné. Stejně tak bývá nahlížena i závislost médií na stále stejných zdrojích informací a přizpůsobování zpravodajství stereotypním představám o vlastnostech cílového publika. Vůbec nejobtížnější je v mediálních obsazích odhalit zkreslení ideologické povahy, protože se v jeho skrytém působení objevují sociální a kulturní obrazce, které má každý jedinec v sobě hluboce zakořeněny, a považuje je tudíž za naprosto přirozené (Tamtéž: 194–195).

Teun van Dijk způsoby, jakými se ideologie může promítat do našeho myšlení, vyjádřil takzvaným ideologickým čtvercem. Pomocí jisté manipulativní argumentace, tkvící v uvádění pozitivních informací o nás a negativních informací o protivnících, či naopak v zamlčování negativních informací o nás a pozitivních informací o protivnících, mohou média významně ovlivňovat způsob, jak bude jednotlivé strany konfliktu vnímat veřejnost (blíže viz Kraus 2008: 135). Tento mechanismus funguje i v běžném zpravodajství, objevuje se například ve stereotypech, jakým média zobrazují život menšin (Trampota 2006: 97). Tím spíše jej pak lze nalézt ve zpravodajství válečném. Zatímco druhá strana je obvykle demonizována, strana vlastní je nejrůzněji ospravedlňována a glorifikována.

Ve zprávách pak může *bias* dle McQuaila (1999b: 287) nabyt těchto konkrétních podob: – mediální zprávy přespřílíš prezentují jako své zdroje společenskou špičku a oficiální hlasy;

- pozornost zpravodajství je rozložena nerovnoměrně mezi příslušníky politických a sociálních elit;
- nejvíce zdůrazňované společenské hodnoty jsou konsenzuální a podporují *status quo*;
- zahraniční zpravodajství se zaměřuje na bližší, bohatší a mocnější státy;
- zpravodajství tíhne k nacionalistickému (či vlasteneckému) a etnocentrickému výběru témat, vyjádřených názorů a pohledu na zobrazovaný svět;
- zpravodajství odráží hodnoty a dělbu moci ve společnosti ovládané muži;
- menšiny jsou v různé míře odsouvány na okraj, ignorovány nebo stigmatizovány;
- zpravodajství o zločinnosti přespřílíš prezentuje násilné a osobní zločiny a přehlíží mnoho rizikových jevů ve společnosti;
- politické zpravodajství tíhne k neutralitě nebo podpoře stran na pravé straně politického spektra.

Podle McQuaila (Tamtéž: 287) lze tak ve zpravodajství vyzpozorovat mnoho druhů stranění založených na lži, propagandě nebo ideologii. Stejně tak lze předpojatost nalézt i v mediálních obsazích založených na fikci.

Celkově lze konstatovat, že koncept objektivity prošel časem vývojem, během něž byla jeho praktická uplatnitelnost mnohými zpochybňována a byly činěny pokusy ho nahradit či alespoň vylepšit. McNair (2004: 72–73) tak v souvislosti s vysílacími médii zmiňuje, že britská rozhlasová a televizní žurnalistika od dob druhé světové války přetavila princip objektivity v zásadu nestrannosti. Jejím principem je umožnit straně, jejíž údajný přečin byl zveřejněn na základě tvrzení určitého zdroje, aby k věci veřejně zaujala stanovisko, přičemž se předpokládá, že pravda bude ležet někde uprostřed mezi vzneseným obviněním a obhajobou. Jak připomíná Cohen-Almagor (2008: 147), BBC ovšem upouští od principu zachování nestrannosti v těch případech, kdy by mohly být dotčeny etické nebo ústavní principy, tvořící základní kameny společenského uspořádání.

Wienová (2005: 10) vedle *hlavního proudu žurnalistiky (mainstream journalism)*, hlásícího se k žurnalistickému profesionalismu a užívajícího objektivitu jako důležitého pracovního nástroje, uvádí ještě další novinářské školy, které se s větším či menším úspěchem

pokusily od kánonu objektivitvy odpoutat, či jej naopak zdokonalit. Zatímco *občanský žurnalismus (public journalism)*, jehož počátky sahají až k roku 1900 a s počátkem devadesátých let 20. století prošel jistou renesancí, představuje podle ní v dané souvislosti spíše vedlejší proud, takzvaná *nová žurnalistika (new journalism)*, rozvíjející se od šedesátých let a v průběhu sedmdesátých let 20. století v USA, byla skutečně vážným pokusem, jak se od dědictví objektivní žurnalistiky odpoutat. Myšlenkově navazovala na vědecké teoretické školy jako relativismus, strukturalismus, dekonstruktivismus a postmodernismus. Podle McNaira „*hnutí nové žurnalistiky začalo kombinací žurnalistických a literárních metod záměrně podřývat pojem objektivitvy, a dávalo tak najevo, že všechna domněle objektivní svědectví o skutečnosti jsou vysoce subjektivní. Tito novináři rozhodně nebyli marxisté, přestože byli silně ovlivněni neoficiální kulturou šedesátých let a byli její součástí. Sdíleli však materialistickou nedůvěru vůči představě neutrální žurnalistiky, která by měla přesněji informovat o skutečnosti díky tomu, že odstraní subjektivní názory reportéra*“ (2004: 76).

Dalším proudem uvnitř žurnalistiky, který se určitým způsobem vymezil vůči konceptu objektivitvy, byl podle Wienové (2005: 11–12) takzvaný *lippmannovský, elitistický žurnalismus*, formulovaný ve dvacátých letech 20. století. Ústřední pro něj byla představa, že běžný občan nemá ani čas, ani intelektuální potenciál do hloubky porozumět veškerému dění ve společnosti. Proto potřebuje experty, tj. špičkově vzdělané novináře nebo vědce, kteří by mu okolní dění nejen zprostředkovali, ale přiměřeným způsobem i vysvětlili. Pro Waltera Lippmanna totiž cesta k poznání určitého problému vedla skrze užití jistých vědeckých metod, vypůjčených hlavně od filozofie pragmatismu, jak ji představovali William James a John Dewey. Na Lippmanna se odvolává také McManus (2009: 78), když navrhuje opustit koncept objektivitvy ve prospěch empirismu, vědecké metody založené na podrobném pozorování dění z mnoha perspektiv a úsudků. Zatímco objektivita podle něj spočívá v poučování, empirismus znamená dialog. Empirismus nepředstírá, že zprávy odrážejí realitu. Uznává, že zprávy reprezentují jen její malou část na základě pečlivě vybraných slov, zvuků a obrazů. *Bias* ve zprávách empirismus považuje za nevyhnutelnou součást novinářské práce, přičemž se ovšem snaží o její co největší potlačení volbou různých zdrojů. Respektuje rovněž nejrozdílnější rasové, genderové, třídní i jiné linie uvnitř společnosti, takže se snaží poskytnout spravedlivý prostor k vyjádření i příslušníkům sociálně znevýhodněných skupin. Empirický žurnalismus tak nabízí multiperspektivní pohled na svět.

Dalším směrem, vyskytujícím se v rámci žurnalistiky a usilujícím o nahrazení objektivitvy nějakým dokonalejším konceptem, byl takzvaný *presný žurnalismus (precision journalism)*, který v sedmdesátých letech 20. století ustavil Philip Meyer a jehož princip spočíval v aplikaci vědeckých metod, objektivitvy a vědeckého způsobu myšlení na celý proces masové komunikace. Důraz na co největší užití vědeckého metodologického aparátu, včetně statistického způsobu zpracování dat v žurnalistické práci, pak Meyer ještě prohloubil v devadesátých letech 20. století, kdy založil takzvané *počítačově podporované zpravodajství (computer-assisted reporting – CAR)*. Reportéři, kteří vyšli z této tradice, tvrdí, že dokážou daleko lépe než ostatní novináři užívat programy na zpracování tabulek, databáze a on-line zdroje (Wien 2005: 11–12).

Podle Seiba „*tvrzení, že novináři nemají žádný zájem na podobě svých článků, je falešné. V praktické rovině je objektivita jen iluzí; rozhodnutí o tom, co a jak se zveřejní, nejsou činná v mravním vakuu*“ (2002: 8). Na druhou stranu z výše uvedených příkladů vyplývá, že přes všechny dlouholeté pokusy vymanit se z omezení přítomných v konceptu objektivitvy, či navzdory vědomí jeho určité nedokonalosti, se nemalá část novinářů i teoretiků stále kloní k takovému pojetí práce, které by v sobě obsahovalo jistý princip, umožňující produkovat novinářské výstupy objektivizovat.

V otázce zachovávání objektivitvy ve válečném zpravodajství jsou sociální vědci obvykle značně skeptičtí, když popisují příklady bezpočtu konfliktů, kdy byl výsledný mediální

obraz zkruslen ať už novináři samými, anebo zásahem státu (Kunczik: 1995; Seib: 2002; Carruthers: 2003; Thussu – Freedman: 2003; Low: 2005). Autor této stati se nicméně domnívá, že tento neradostný stav lze zlepšit spíše návratem k původnímu konceptu objektivitvity než jeho opuštěním. Objektivní žurnalismus totiž poskytuje pevný teoretický rámec, který novinářům dává návod, jak při zpracování událostí postupovat, a recipientům zase garantuje, že se jim dostane informací s určitou „normalizovanou“ hodnotou pravdivosti. Toto pojetí žurnalistiky přirozeně nemusí vyhovovat zejména těm, kdo hodlají hrát aktivnější roli ve formování veřejného mínění, a kloní se proto k určité formě novinářského aktivismu, která může mít až manipulativní podobu. Koncept objektivitvity naopak počítá s představou občana, který je schopen se v poskytovaných informacích samostatně orientovat a na jejich základě činit rozhodnutí. Podmínkou tohoto aktu občanského sebevědomí je ovšem právě garance objektivitvity zpráv.

Z premisy, že objektivitvita zpráv je nutná pro relevantní orientaci občanů, vycházel autor této stati rovněž při stanovování teoretických východisek případové studie, která se věnuje mediálnímu pokrytí kosovského konfliktu. Základem byl normativní předpoklad, že média v liberálnědemokratických společnostech by se měla držet principů žurnalistické objektivitvity v každém případě, tedy i ve zpravodajství popisujícím válečné dění. To platí zvláště pro občanskou válku, kdy se násilí na civilním obyvatelstvu obvykle dopouštějí obě strany a podíl viny za rozpoutání konfliktu je sporný. Objektivitvita byla pro účely výzkumu definována jako princip nestranného informování, v němž se všem relevantním aktérům dostává přibližně stejného prostoru pro prezentování svých stanovisek. Výzkum tak spočíval na představě klasického pojetí objektivitvity, jak byla již výše představena v textech Schudsona či McQuaila. Jako neslučitelný s principem objektivitvity byl určen rovněž formát *My versus Oni*, který automaticky vede ke zpracování tématu tak, že vlastní strana vychází ze srovnání jako eticky nadřazená straně protivníka (viz výše zmíněný „ideologický čtverec“ od van Dijka).

OBJEKTIVITA ZÁPADNÍHO ZPRAVODAJSTVÍ BĚHEM VÁLKY V KOSOVU

Útok států NATO na Jugoslávii byl zahájen 24. března 1999. Deklarovaným cílem bylo zastavení násilí, jehož se v Kosovu dopouštěly srbské síly na albánském obyvatelstvu, a návrat kosovských běženců do vlasti (Girgle 2006: 108–109). Nálety trvaly celkem 78 dní a znamenaly nejen první boje tohoto druhu na evropském bojišti od konce druhé světové války, ale rovněž vůbec první vojenské vystoupení v historii NATO (Antizzo 2010: 141). 10. června 1999 boje utichly, když Miloševićův režim akceptoval podmínky příměří.

Celkem záhy se ovšem vynořily pochybnosti, do jaké míry byl obraz konfliktu, který byl nabízen světové veřejnosti, pravdivý. Silné kritice byla podrobena zejména západní média, když byla některými sociálními vědci nařčena, že nepopisovala situaci v Kosovu objektivně. Seib (2002: 91) tak předpokládá, že základní formát konfliktu byl již předem ovlivněn tím, že média musela čelit rétorice Clintonovy administrativy, uchylující se k termínům jako „*humanitární válka*“ a „*genocida*“ s cílem získat podporu veřejnosti pro další politické kroky. Blagojevičová (2003: 179) podobně uvádí, že rétorika NATO užívající pojmy jako „*humanitární bombardování*“ nebo „*vedlejší škody*“ (*collateral damage*), coby eufemismu pro civilní oběti po aliančním bombardování, popřípadě „*udery proti Jugoslávii*“ (*strikes against Yugoslavia*) namísto konvenčního označení „*válka*“, nepochybně vedla k určité destrukci významů.

Mark A. Wolfgram (2008: 158–162) zpochybňuje i samu oficiální verzi příčiny války, jak ji uváděla americká administrativa. Ta vojenské operace NATO proti suverénnímu státu, vedené bez mandátu OSN, obhajovala jednak masakrem albánského obyvatelstva v obci Račak, dále tajným plánem generálního štábu jugoslávské armády, tzv. operací Podkova, jehož cílem mělo být úplné etnické vyčištění Kosova od albánského obyvatelstva. Jak ale Wolfgram uvádí, v prvním případě se nejednalo o zmasakrované civilisty, nýbrž

spíše o příslušníky Kosovské osvobozené armády (UČK) zabitě v boji, v druhém případě dokonce o dezinformaci vyfabulovanou zřejmě německou tajnou službou. Žádné důkazy svědčící o srbské vině v této věci nebyly ostatně předloženy ani u mezinárodního soudu v Haagu.⁶

Když se Wolfgram (Tamtéž: 162–165) zamýšlí nad tím, proč média tak ochotně šířila oficiální verzi události, dochází k závěru, že příčinou mohly být dvě velké iluze: iluze rozmanitých zdrojů a iluze nezávislých důkazů. Jak ale v prvním případě, kdy se západní média a politici vzájemně odvolávali jeden na druhého jako zdroje informace o hromadné popravě civilistů v Račaku, tak v případě údajných srbských plánů na etnické vyčištění Kosova, šlo jen o pouhé iluze. Iluze, že zdroje informací mohou být potvrzené už jen tím, že jsou zmnožené, a že důkazy předkládané oficiálními místy jsou vždy pravdivé.

Hammond (2000: 375) tvrdí, že novináři během války v Kosovu aktivně vystupovali na straně NATO, protože si osvojili moralizující optiku, když si podobně jako západní politici celou problematiku zúžili na boj dobra se zlem. Je pozoruhodné, že právě ti nejzapálenější z novinářů takzvaného *opatrovnického žurnalismu (journalism of attachment)*⁷ často zastávali středo-levicové politické postoje, takže by se dal u nich očekávat spíše kritičtější přístup k válečným akcím. Žurnalisté vyslovující se pro tvrdý postup na Balkáně přitom paradoxně chápali sami sebe spíše jako kritiky než lokaje vládní politiky. Hammond tento rozpor vysvětluje tím, že „*opatrovnický žurnalismus je součástí širšího intelektuálního a politického hnutí, takže zahraniční intervence začala být vnímána jako liberální, nebo dokonce levicová politika*“ (Tamtéž: 375–376). Právě stoupenci „*třetí cesty*“ jako britský premiér Tony Blair, americký prezident Bill Clinton nebo německý ministr zahraničí Joschka Fischer se totiž nejvíce brali za co nejtvrďší postup proti Miloševičovu režimu. Pokud tedy zaznívala z úst nejvyšších státních představitelů USA a Velké Británie slova ospravedlňující vojenský zásah v Kosovu etickými důvody, bylo nejspíš logické, že se jim ze strany středo-levicových médií dostalo podpory. Hammond považuje ovšem za zásadní problém, že se tato podpora neomezila jen na komentáře, ale projevovala se i ve zpravodajství.

Známky stranění přítomné ve zpravodajství západních médií potvrdila řada výzkumů na dané téma. Především byla zjištěna značná disproporce ve způsobu zobrazování jednotlivých stran zastoupených v konfliktu, projevující se například zjevným favorizováním určité etnické skupiny. Nikolaev (2009: 123), který provedl obsahovou analýzu obrazového zpravodajství v seriózním americkém tisku,⁸ konstatoval, že srbská strana byla americkými médii jasně znevýhodněna, když zveřejněné fotografie zdůrazňovaly ztráty na životech a majetcích Albánců, kdežto obdobné strádání Srbů zůstalo v témže zpravodajství prakticky bez povšimnutí. Stejně tak se Nikolaev pozastavuje nad skutečností, že média mlčky přešla důkazy ukazující na možné napojení Kosovské osvobozené armády (UČK) na mezinárodní teroristické struktury: „*Přestože to bylo americkým úřadům dobře známo, spojitost mezi Al-Káidou a UČK se v médiích nikdy neobjevila. Oběti na straně srbského civilního obyvatelstva byly zcela ignorovány, zatímco zabítí civilisté byli automaticky připisováni na vrub vojenským operacím Srbů, třebaže to často nebyla pravda. Zvěrstva páchaná UČK nebyla zveřejňována, přestože mnoho z nich bylo dobře zdokumentováno ze strany amerických a nezávislých mezinárodních organizací. V analyzovaných amerických médiích nebyla otištěna ani jediná fotografie zabitého srbského civilisty nebo oběti UČK*“ (Tamtéž: 124). Napojení UČK na mezinárodní organizovaný zločin a financování její činnosti i ze strany Al-Káidy zmiňuje rovněž Dienstbier (2002: 133).

Značnou míru stranění ve způsobu, jakým válku v Kosovu zprostředkoval belgický tisk, vysledovaly De Bengsová, Hautekeeteová a Lacastová (2002: 254–255). Zmíněné autorky analyzovaly zpravodajství tří vlivných vlámských deníků⁹ a výsledkem bylo konstatování, že v případě kosovského konfliktu tyto deníky používaly výrazně černobílou optiku. Zatímco Milošević byl vykreslován jako nelidské monstrum, NATO bylo zmiňováno jako spasitel a odpověď na všechny problémy. Srovnání organizovaných odsunů

běženců z Kosova s transporty Židů za druhé světové války zase mohlo působit na city čtenářů. Autorky se hlavně pozastavují nad skutečností, že se analyzované deníky spokojily s interpretací událostí nabízenou NATO, aniž by se jen pokusily nahlédnout za její pozadí. Zároveň vyslovují podezření, že úmyslem médií bylo představit svým čtenářům polarizovaný obraz Miloševiče jako tyрана a NATO coby hrdiny.¹⁰

Přesně v intencích van Dijkova schématu, kde *My* (NATO) bojujeme s *Nimi* (Milošević a Srbové), byla UČK představována jako skutečný bojovník za svobodu, protože se jednalo o „nepřítele našeho nepřítele“ (Tamtéž: 245). Zpravodajství bylo postaveno tak, aby vzbuzovalo dojem, že cílem aliančních leteckých útoků není srbské obyvatelstvo, nýbrž jen elektrárny, mosty, silnice, komunikační uzly a továrny; počet srbských obětí byl zmíněn jen zřídkakdy. Válka byla často zredukována na jedinou osobu – prezidenta Miloševiče, který byl činěn plně zodpovědným za všechny zločiny a byl ztotožněn se srbským lidem (Tamtéž: 245–246). Zmíněné autorky konstatovaly dále velkou závislost zkoumaných deníků na informacích, které měly původ ve strukturách NATO (Tamtéž: 255).

Někteří autoři poukazují na známky otevřeného rasismu, rovněž přítomného v západních sdělovacích prostředcích. Banks a Murray (1999, citováno dle Hammond 2000: 380) tvrdí, že například „*eticita*“ byla často jen zašifrovanou formou pro rasistický způsob uvažování. V britských médiích tak byli Srbové mnohdy popisováni jako černovlasí a celkově snědší a statnější než Albánci. Naproti tomu kosovští Albánci v britských očích vyhlíželi keltsky. Měli světlé nebo zrzavé, kudrnaté vlasy, velmi světlou, pihatou pleť a nezřídka zelené či modré oči.

Hammond (Tamtéž: 380) kritizuje zejména fakt, že obrázek blondatých, modrookých Albánců versus snědých Srbů nejenže není fakticky správný (protože existuje mnoho světlolasých Srbů a tmavých Albánců), ale hlavně je rasistický v tom ohledu, že dělí lidi na základě zvnějšku jim přisuzovaných fyzických charakteristik, a dále tím, že obsahuje implicitní předpoklad, že právě tento způsob reprezentace Albánců se bude více zamlouvat „bílému“ britskému oku. Rovněž Blagojevičová (2003: 181) hovoří o otevřeném rasismu v souvislosti s přehnanou pozorností, jaké se v západních médiích dostalo osudu tří amerických vojáků zajatých na krátký čas jugoslávskou armádou.

Když si Hammond (2000: 381) všimá celkového rámce, v jakém byly nepokoje v Kosovu zpracovávány v západních médiích, nalézá dvě základní perspektivy, jež by mohly být označeny jako 1. „*středověká*“ (jde o předmoderní konflikt mezi dvěma odvěky nepříateľskými etniky) a 2. „*nacistická*“ (jde o realizaci určité politiky, často přirovnávané k holocaustu nebo apartheidu, přičemž Srbové byli stoupenci zaostalých rasistických postojů). Právě „*nacistický*“ pohled měl v mediálním pokrytí konfliktu tendenci převažovat, čímž poskytoval zkreslující obraz událostí. V podstatě všechny britské listy vykreslovaly Srby jako fašisty, kteří se v Kosovu dopouštějí genocidy.

Genocida byla v západních médiích v souvislosti s Kosovem poměrně frekventovaným termínem už proto, že k tomuto slovu často sahalí západní politikové (Dienstbier 2002: 106–107). Nicméně Seib (2002: 96–97) podotýká, že v případě ozbrojených konfliktů je namísto určitá obezřetnost v přejímání oficiálních údajů o lidských obětech. Kupříkladu v roce 1999 NATO tvrdilo, že Srbové usmrtili 10 000 kosovských Albánců. O rok později mezinárodní tribunál pro válečné zločiny uvedl, že obětí bylo 3000. USA ani žádná členská země NATO nikdy formálně neobvinily Srby z páchání genocidy. Nicméně jednotliví západní politici se v obecnější rovině o podobná tvrzení pokoušeli ve snaze ospravedlnit válku před veřejností. Seib varuje, že „*žurnalisté by měli zbystřit, kdykoli se ‚genocida‘ stane součástí vládní válečné litanie, obzvláště když se jí dopouštějí politici, kteří se současně snaží vyhýbat standardním právním procedurám v rámci OSN. Tvrzení, že se děje genocida, patří k účinnému způsobu, jak získat podporu pro politiku, která by na ni pravděpodobně měla reagovat. Žurnalisté by měli čelit vládním činitelům, kteří mohou užívat ‚genocidy‘ coby politicky vhodné sémantické lsi*“ (Tamtéž: 97).

OBJEKTIVITA A VÁLKA V KOSOVU VE ZPRAVODAJSTVÍ GUARDIANU A MLADÉ FRONTY DNES

Teoretická východiska a operacionalizace výzkumu

Problémem dodržování principů objektivního zpravodajství během války v Kosovu se zabýval rovněž výzkum, který uskutečnil v rámci diplomové práce v závěru studia na FSV UK Praha roku 2010 autor této stati.¹¹ Cílem bylo ověřit, zda znepokojení některých badatelů vyvolané možným porušováním objektivitu v zahraničním tisku má i v případě dalších seriózních listů¹² opodstatnění, respektive v jaké míře se tisk ve válečném zpravodajství skutečně řídí pravidly objektivitu. Druhým cílem bylo zjistit, zda lze přestupky vůči objektivitě ve válečném zpravodajství vysledovat i v českém prostředí. Pracovní definice objektivitu použítá pro účely výzkumu byla již dříve popsána v závěru teoretické části stati.

K obsahové analýze byly posléze vybrány dva seriózní deníky – britský *Guardian* a česká *Mladá fronta Dnes* (dále jen *MfD*). Výběr listů ovlivnila skutečnost, že Velká Británie byla vedle USA hlavním iniciátorem vojenského zásahu NATO vůči Jugoslávii. Deník *Guardian* byl konkrétně zvolen proto, že je tradičním podpůrcem labouristické strany, jejíž předseda, Tony Blair, byl ve funkci britského premiéra rozhodným zastáncem silového řešení konfliktu. *Guardian* představoval specifický problém i vzhledem ke své minulosti listu se značně antimilitaristickým vystupováním (známá je například jeho kritika vládní politiky během suezské krize v roce 1956). Bylo tedy zajímavé zjistit, zda si zachová určitý odstup i při reportování války v Kosovu. *MfD* zase patří mezi nejčtenější tituly v České republice. K tehdejší české vládě, vedené sociálnědemokratickým premiérem, měl tendenci vystupovat kriticky. Přestože *Guardian* je obecně považován za levicový a *MfD* za pravicový list,¹³ platí, že při dodržování principů novinářské objektivitu by se jejich rozdílné ideové vnímání světa do podoby zpravodajství nijak zásadně promítat nemělo.

Při vzájemném srovnávání českého a britského listu přitom autor této stati teoreticky předpokládal, že celkový obraz konfliktu bude spíše obdobný. Nicméně měl za to, že v českém prostředí, nezátíženém odpovědností za vyřešení konfliktu, navíc kulturně i geograficky mnohem bližším jižním Slovanům, by mohl být obraz Srbů příznivější než v Británii. O zpravodajství v *Guardianu* zas autor předpokládal, že bude patrioticky naladěno, takže se zde referenční rámec bude do značné míry odvíjet od dichotomie *My* versus *Oni*. *Guardian* by se tak měl spíše zaměřovat na zprávy o britských jednotkách, které by byly zmiňovány zejména v pozitivních souvislostech, zatímco o protivníku by mělo být referováno spíše negativním způsobem. V širším kontextu, kdy se vnímání strany identifikované jako *My* přenáší rovněž na blízkého spojence, existoval předpoklad, že tuto bližší stranu budou pro Brity představovat Albánci, zatímco Srbové budou automaticky zařazeni do kategorie *Oni*.

Metodou výzkumu byla kvantitativní obsahová analýza, která se užívá k empirickému potvrzení nebo vyvrácení předem formulovaných hypotéz. Jedná se o tradiční metodu, užívanou k šetření mediálních obsahů zhruba od druhé světové války.¹⁴ Jejím principem je identifikování a počítání výskytu jistých charakteristik nebo prostoru v textu. Podle Kerlingera (1986, citováno dle Wimmer – Dominick 1997: 112) tkví výhody kvantitativní obsahové analýzy v tom, že je systematická (výběr vzorků musí být podřízen přísným pravidlům a každá jednotka musí mít rovnou šanci být zahrnuta do analýzy), objektivní (osobní názory a postoje výzkumníka by neměly ovlivnit výsledky analýzy) a kvantitativní (cílem analýzy je přesné popsání zprávy. Kvantifikace je způsobem, jak větší přesnosti docílit).

V počátku výzkumu byly tedy stanoveny následující hypotézy:

H1a: *Guardian* při informování o zásahu NATO proti Jugoslávii pohlíží na konflikt hlavně optikou vlastní strany, takže ve zpravodajství převažují informace o bojových operacích britských jednotek nad zmínkami o jednotkách ostatních aliančních členů;

- H1b: Celková oprávněnost aliančního zásahu vůči Jugoslávii není zásadním způsobem zpochybňována;
- H1c: O druhé svazové republice, Černé Hoře, *Guardian* informuje ve srovnání se Srbskem málo nebo vůbec;
- H2a: Srbové jsou v *Guardianu* líčeni převážně jako původci násilí na Albáncích, přičemž zmínek o ztrátách na životech srbských civilistů je nepatrné;
- H2b: Albánci jsou nejčastěji uváděni coby oběti srbského násilí, zatímco zmínek o násilí UČK na civilním obyvatelstvu je minimum;
- H3a: Zpravodajství v *MfD* popisuje bojové operace NATO převážně jako oprávněné;
- H3b: Prezentace stran v konfliktu se zásadně neliší od *Guardianu*;
- H4: Vzhledem k historickým vazbám (myšlenka slovanské vzájemnosti, sympatie Jugoslávčů k pražskému jaru v roce 1968 apod.) je ale celkový obraz Srbů v *MfD* méně negativní než v *Guardianu*.

Operacionalizace definovaných hypotéz spočívala v definování zkoumaného souboru, určení analyzovaných jednotek, definování jednotlivých kategorií a sestavení kvantifikačního systému (kódovací knihy).

Jako základní jednotka analýzy byla stanovena novinová zpráva, definovaná jako zpráva se zmínkou o válce v Kosovu, která pojednává o útocích NATO proti Jugoslávii v sledovaném období nebo se týká bojů vedených v daném teritoriu, tamního srbského a albánského obyvatelstva, popřípadě kosovských uprchlíků.¹⁵

K vyhledání zpráv v obou deníků byla užita databáze Factiva.¹⁶ Sledované období bylo stanoveno od 24. března do 11. června 1999; tím bylo pokryto celé období aliančního útoku. Výběrový soubor byl v databázi identifikován pomocí klíčových slov: „Kosovo War“, „Serbs“, „Albanians“ (*Guardian*) a „Válka v Kosovu“, „Srbové“, „Albánci“ (*MfD*). Ze získaného souboru následně autor odstranil všechny texty nezpravodajského charakteru (redakční komentáře, analýzy a názory, dopisy čtenářů apod.). Počet všech textů za sledované období činil po této redukci 343, z toho 273 zpráv bylo z *Guardianu* a 70 z *MfD*.

V další fázi výzkumu proběhlo sestavení kódovací knihy (byly stanoveny kategorie neboli proměnné). Analytické kategorie byly navrženy tak, aby umožňovaly posuzování míry dosahované objektivity v rámci zpravodajství zkoumaných deníků v souladu s výše formulovanými hypotézami.¹⁷ Tak například byla zavedena kategorie „hlasů“, definovaná jako citované přímé řeči označené uvozovkami a vybavené jménem mluvčího, určená k ověření míry zastoupení jednotlivých aktérů. V kategorii srbských a albánských „hlasů“ byl rovněž sledován jejich vztah k jugoslávské vládě. Cílem bylo zjistit, zda se ve zpravodajství poskytuje přibližně stejný prostor vládě loajálním i opozičním názorům. Jiné kategorie zase sledovaly, jak se v rámci zpravodajství referuje o protestním hnutí, jež se projevvalo nejen v Srbsku samém, ale i v řadě jiných zemí. Velká pozornost byla věnována zkoumání způsobu, jakým dotyčné listy informovaly o civilních obětech leteckých útoků Aliance a obětech etnického násilí. Ke kódování článků byl použit statistický program SPSS, přičemž kódování provedla jedna osoba, autor tohoto textu.

Výsledky šetření

Z výsledků výzkumu vyplynulo, že *Guardian* v rámci svého zpravodajství o válce v Kosovu věnoval vůbec nejvíce pozornosti vlastnímu zásahu NATO v Jugoslávii; tématu se týkala necelá polovina zpráv. Druhým nejfrekventovanějším tématem pak byla problematika kosovských běženců, o nichž pojednávala plná čtvrtina zpráv. Kupodivu vůbec nejmenší počet publikovaných zpráv se věnoval vlastnímu nepříteli NATO v konfliktu, tedy jugoslávským ozbrojeným silám (3 %). Informace o UČK nad nimi převažovaly jen mírně (5 %). Problematika jugoslávských Srbů a Albánců byla ve zpravodajství *Guardianu* zastoupena rovným dílem (9 %).

MfD se nejvíce zabývala problémem uprchlíků z Kosova, takže zprávy na toto téma tvořily nadpoloviční podíl (54 %). Druhým nejčastějším tématem byl vlastní ozbrojený

zásah Aliance (21 %). Na rozdíl od *Guardianu* bylo více prostoru věnováno problematice Srbů v Jugoslávii (13 % v *MfD* oproti 9 % v *Guardianu*). Z výsledků rovněž vyplynulo, že jugoslávským Srbům byla věnována větší pozornost než Albáncům (viz tabulku č. 2).

Tabulka č. 2
Hlavní téma zprávy

Hlavní téma zprávy	<i>Guardian</i>		<i>Mladá fronta Dnes</i>		Celkem	
	Zmínky	Procenta	Zmínky	Procenta	Zmínky	Procenta
NATO	119	43,6 %	15	21,4 %	134	39,1 %
Ozbrojené síly SRJ	7	2,6 %	2	2,9 %	9	2,6 %
UČK	13	4,8 %	2	2,9 %	15	4,4 %
Srbové v SRJ	24	8,8 %	9	12,9 %	33	9,6 %
Albánci v SRJ	24	8,8 %	5	7,1 %	29	8,5 %
Uprchlíci z Kosova	69	25,3 %	36	54,4 %	105	30,6 %
Trest za válečné zločiny	9	3,3 %	0	0 %	9	2,6 %
Jiné	8	2,9 %	1	1,4 %	9	2,6 %
Celkem	273	100 %	70	100 %	343	100 %

Zdroj: Autor.

Bojové operace Aliance byly v *Guardianu* nejčastěji kladeny do souvislosti s vojenskými aspekty (23 %). Vedle toho list věnoval značnou pozornost násilí či škodám, jež akce NATO provázely (13 %). Přibližně stejný prostor dostaly ve zpravodajství texty, které kladly operace NATO do souvislosti s humanitárními důvody (9 %) nebo je prezentovaly coby prosazování práva a spravedlnosti do regionu zmítaného válkou (8 %). Pouze malá část zpráv problematizovala sám zásah NATO z hlediska mezinárodního práva (4 %) nebo informovala o chybách, kterých se Aliance v boji dopustila (3 %). Značná část zpravodajských textů (40 %) v *Guardianu* se v souvislosti s válkou v Kosovu primárně zaměřovala na jiná témata, než byly aktivity NATO.

Ve zpravodajství *MfD* se útoku NATO samému věnovala necelá polovina zpráv. Z toho největší podíl tvořily texty upozorňující na humanitární rozměr útoku (13 %). Shodný podíl vykazovaly zprávy dávající akce NATO do souvislosti s prosazováním práva a pořádku v zemi zmítané válkou (10 %) a násilím či škodami, které alianční akce doprovázely (10 %). Spornost útoku z hlediska mezinárodního práva tvořila 6 % zmínek (viz tabulku č. 3).

V souvislosti s dopady leteckých útoků NATO bylo zjišťováno, jak se ve zpravodajství analyzovaných deníků referovalo o případných obětech z řad jugoslávských civilistů. V této souvislosti bylo dále sledováno, jak jsou případné oběti zastoupeny podle etnické příslušnosti.

V případě *Guardianu* tak největší podíl tvořily zmínky o obětech z řad civilistů obecně (16 %). Druhou nejobsáhlejší skupinou byly zmínky o obětech po náletech NATO z řad Albánců (4 %). Pouze v jednom případě byl ve zpravodajství britského listu za oběť náletu určen Rom. Žádná z obětí nebyla ztotožněna se Srby. Velká většina zpráv v *Guardianu* (80 %) případně obětí z řad jugoslávských civilistů po útocích NATO nezmiňovala vůbec.

V případě *MfD* bylo zpravodajství o obětech vzdušných útoků NATO prakticky totožné. Oběti na lidských životech byly označovány jako „civilisté“ (9 %); pouze v jednom

Tabulka č. 3
Zdůrazněné aspekty akcí NATO

Zdůrazněné aspekty akcí NATO	Guardian		Mladá fronta Dnes		Celkem	
	Zmínky	Procenta	Zmínky	Procenta	Zmínky	Procenta
Humanitární	25	9,2 %	9	12,9 %	34	9,9 %
Prosazování práva a spravedlnosti	22	8,1 %	7	10 %	29	8,5 %
Vojenské	63	23,1 %	5	7,1 %	68	19,8 %
Chybná rozhodnutí/ /provedení	7	2,6 %	0	0 %	7	2 %
Násilí/škody	35	12,8 %	7	10 %	42	12,2 %
Protiprávnost	10	3,7 %	4	5,7 %	14	4,1 %
Jiné	2	0,7 %	0	0 %	2	0,6 %
Zpráva se akcím NATO nevěnuje	109	39,9 %	38	54,3 %	147	42,9 %
Celkem	273	100 %	70	100 %	343	100 %

Zdroj: Autor.

případě byli explicitně za oběť náletu NATO označeni Albánci, jednou příslušníci jiného etnika. Žádná ze zmíněných obětí leteckých útoků NATO nebyla ve zprávách *MfD* označena jako Srb. Takřka v 90 % procentech zpráv nebyly případné oběti leteckých útoků zmíněny vůbec (viz tabulku č. 4).

Ze zjištěných údajů vyplývá, že oba deníky prezentovaly alianční útoky na Jugoslávii takovým způsobem, který odváděl pozornost veřejnosti od následků náletů na civilní obyvatelstvo. Případné zmínky o obětech mezi obyvatelstvem zcela opomíjely Srby, ač lze předpokládat, že mohli tvořit většinu obětí. Jejich prezentace pod neutrálním označením

Tabulka č. 4
Civilní oběti při útoku NATO

Civilní oběti při útoku NATO	Guardian		Mladá fronta Dnes		Celkem	
	Zmínky	Procenta	Zmínky	Procenta	Zmínky	Procenta
Civilisté	43	15,8 %	6	8,6 %	49	14,3 %
Srbové	0	0 %	0	0 %	0	0 %
Albánci	12	4,4 %	1	1,4 %	13	3,8 %
Romové	1	0,4 %	0	0 %	1	0,3 %
Jiné etnikum	0	0 %	1	1,4 %	1	0,3 %
Nezmíněno	217	79,5 %	62	88,6 %	279	81,3 %
Celkem	273	100 %	70	100 %	343	100 %

Zdroj: Autor.

„civilní oběti“ byla zase jistou analogií pro alianční terminologii „vedlejší škody“ (*collateral damage*), v odborné literatuře mnohdy kritizovanou za to, že jádro sdělení spíše zatemňuje.

Pokud se zpravodajství *Guardianu* týkalo násilností Srbů na civilním obyvatelstvu, etnickou příslušnost obětí naopak zdůrazňovalo. Až na malé výjimky jimi byli Albánci. V *MfD* bylo zpráv o etnickém násilí v Kosovu ve srovnání s britským listem značně méně, na druhou stranu pojednávaly výlučně o srbském násilí na albánských civilistech (viz tabulku č. 5).

Tabulka č. 5
Srbové jako původci násilí na civilním obyvatelstvu

Srbové jako původci násilí na civilistech	<i>Guardian</i>		<i>Mladá fronta Dnes</i>		Celkem	
	Zmínky	Procenta	Zmínky	Procenta	Zmínky	Procenta
Albánci	137	50,2 %	20	28,6 %	157	45,8 %
Romové	0	0 %	0	0 %	0	0 %
Jiné etnikum	1	0,4 %	0	0 %	1	0,3 %
Civilní obyvatelstvo (obecně)	11	4 %	1	1,4 %	12	3,5 %
Nezmíněno	124	45,4 %	49	70 %	173	50,4 %
Celkem	273	100 %	70	100 %	343	100 %

Zdroj: Autor.

Z analýzy dále vyplynulo, že jak *Guardian*, tak *MfD* se vyhnuly tématu násilí páchaného na civilním obyvatelstvu ze strany Kosovské osvobozené armády (UČK) či jiných albánských ozbrojených uskupení, třebaže k němu v praxi nezdědky docházelo (viz Dienstbier 2002; Girdle 2006). V *Guardianu* byli pouze v jediném případě za oběti albánského násilí označeni Srbové, jednou Romové, ve třech případech pak civilisté obecně. Výrazná většina zpráv (98 %) nicméně nedává Albánci do žádné souvislosti s násilím páchaným během bojů v Jugoslávii na civilním obyvatelstvu (viz tabulku č. 6).

Tabulka č. 6
Albánci jako původci násilí na civilním obyvatelstvu

Albánci jako původci násilí na civilistech	<i>Guardian</i>		<i>Mladá fronta Dnes</i>		Celkem	
	Zmínky	Procenta	Zmínky	Procenta	Zmínky	Procenta
Srbové	1	0,4 %	0	0 %	1	0,3 %
Romové	1	0,4 %	1	1,4 %	2	0,6 %
Jiné etnikum	0	0 %	1	1,4 %	1	0,3 %
Civilní obyvatelstvo (obecně)	3	1,1 %	1	1,4 %	4	1,2 %
Nezmíněno	268	98,2 %	67	95,7 %	335	97,7 %
Celkem	273	100 %	70	100 %	343	100 %

Zdroj: Autor.

Taktéž *MfD* zmiňuje jen tři případy, kdy za pachatele násilí na civilistech byli explicitně označeni Albánci (nikoli ovšem vůči Srbům). Naprostá většina zpráv (96 %) však nedává Albánci do souvislosti s etnickým násilím vůbec. Zmínek o dopadech občanské války na příslušníky dalších etnik, v Kosovu rovněž žijících, bylo v *MfD*, obdobně jako v *Guardianu*, jen minimum. Popis etnického násilí se tak zúžil na dichotomii Srbové versus Albánci.

Kategorie „Lidsky jímavý příběh“ se zaměřila na zjištění, kdo byl v těchto vyprávěních nejvíce zastoupeným aktérem. Cílem bylo opět vyšetřit míru proporcionality zastoupení jednotlivých etnik v těchto emotivně silných textech. Jak z analýzy vyplynulo, v případě *Guardianu* představovaly zdaleka největší podíl zprávy popisující životní příběhy Albánců (21 %). Obdobných textů soustřeďujících se na strádání Srbů byla v *Guardianu* ve srovnání s Albánci pouhá pětina (4 %). Dva texty se pak věnovaly osudu amerických vojáků, kteří padli do rukou nepřítele. Rovněž *MfD* zaměřila největší pozornost na líčení životních osudů Albánců (20 % všech zpráv). Zájem o Srby byl mnohem menší. Jejich příběh byl veřejnosti zprostředkován pouze ve čtyřech textech (6 % zpráv). Jednalo se sice o větší podíl než v případě *Guardianu*, celkový důraz na sledování událostí hlavně albánskou optikou to nicméně nenarušilo. Popisu lidských osudů příslušníků jiných etnik se oba listy vyhýbaly.

Výzkum se dále zaměřil na zjišťování, do jaké míry oba deníky dodržely požadavek na vyváženost tím, že budou současně uveřejňovat stanoviska jednotlivých stran účastných v konfliktu. Za tím účelem byla zavedena kategorie „hlasů“, definovaných jako citované přímé řeči označené uvozovkami a vybavené jménem mluvčího. Výsledkem bylo zjištění, že v *Guardianu* vyjádření zástupců NATO a Albánců značně převažovala nad vyjádřeními Srbů. Zprávy, kde by veřejnosti byla současně zprostředkována hlediska více stran, představovaly maximálně 11 %, a v tom případě šlo o hlasy z táborů NATO a Srbů.

Obdobně nevyváženě bylo vystavěno zpravodajství i *MfD*. Nejvíce zaznívala stanoviska NATO a Albánců. Srbům byl k vyjádření poskytnut přibližně poloviční prostor. Zpráv, kde byly vedle sebe postaveny názory aspoň dvou stran současně, bylo 9 %. Opět se přitom jednalo o mluvčí NATO a Srbů. Lze tak konstatovat, že zpravodajství obou listů bylo převážně monologické, neboť byla zmiňována stanoviska většinou jen jedné z bojujících stran. Zpráv dialogického charakteru, kdy by současně zazněly názory dvou a více aktérů, bylo jen nepatrně. Čtenářům tak byla ztížena možnost nahlédnout problematiku boje z více perspektiv (viz tabulku č. 7).

Tabulka č. 7
„Hlasy“ bojujících stran

„Hlasy“ bojujících stran	<i>Guardian</i>		<i>Mladá fronta Dnes</i>		Celkem	
	Zmínky	Procenta	Zmínky	Procenta	Zmínky	Procenta
NATO, Srbové, Albánci	1	0,4 %	0	0 %	1	0,4 %
NATO, Srbové	31	11,4 %	6	8,6 %	37	10,8 %
NATO, Albánci	11	4 %	1	1,4 %	12	3,5 %
Srbové, Albánci	7	2,6 %	0	0 %	7	2 %
NATO	85	31,1 %	17	24,3 %	102	29,7 %
Srbové	29	10,6 %	8	11,4 %	37	10,8 %
Albánci	63	23,1 %	16	22,9 %	79	23 %
„Hlasy“ nezmiňeny	46	16,8 %	22	31,4 %	68	19,8 %
Celkem	273	100 %	70	100 %	343	100 %

Zdroj: Autor.

Výzkum se rovněž zaměřil na zjišťování, zda analyzovaná média poskytla v rámci svého zpravodajství odpovídající prostor srbským opozičním hlasům. Z analýzy ale vyplynulo, že u obou listů byly uváděny hlavně postoje mluvčích loajálních k Miloševićovu režimu (*Guardian* 16 %; *MfD* 13 %), zatímco kritických bylo daleko méně (*Guardian* 4 %; *MfD* 6 %). Podíl zpráv, kde současně zazněla vyjádření k režimu loajálních i kritických mluvčích, pak činil 3 % v případě *Guardianu*, zatímco v *MfD* nebyl podobný text ani jeden. Obě média tak svým čtenářům zprostředkovala obraz srbské společnosti, který mohl vést k dojmu, že zde existuje jen slabá protivládní opozice. Z domicilů zpráv, zejména v *Guardianu*, přitom plyne, že jeho korespondenti se i během probíhajících leteckých útoků NATO po srbském teritoriu a okolí volně pohybovali, a nic jim tudíž nebránilo poskytnout ve svých zprávách adekvátní prostor i kritikům režimu.¹⁸ Toto konstatování platí rovněž v případě zpravodajství *MfD*.¹⁹

V případě hlasů znějících z albánského tábora z analýzy vyplynulo, že v *Guardianu* zazněla takřka výhradně stanoviska kritická k jugoslávské vládě; názor, který by oficiální moc podporoval, se ve zpravodajství tohoto deníku objevil pouze jednou. V jednom případě pak byl zveřejněn současně kritický a loajální postoj. *MfD* nabídla ještě jednostrannější pohled než *Guardian*. V rámci jejího zpravodajství tak byla všechna publikovaná stanoviska k jugoslávské vládě kritická. Hlas, který by naznačoval, že v rámci albánské komunity mohli existovat i lidé zastávající jiné postoje než UČK, tak nezazněl. Z výše uvedené literatury však vyplývá, že i mezi Albánci bylo dost jednotlivců, kteří vládu v Bělehradu podporovali (nebo byli vůči ní minimálně neutrální) a byli za to ze strany UČK tvrdě postihováni.

Oba deníky se také příliš nezmiňovaly o protiválečných protestech, jež útoky NATO vůči Jugoslávii doprovázely hlavně v Srbsku, ale i v řadě dalších zemí, včetně členských států NATO. V případě *Guardianu* počet takových zmínek nikdy nepřesáhl 3 % zpráv. Celkem třikrát byly zmíněny demonstrace srbského obyvatelstva proti vlastní vládě (1 %). V jednom případě byl zmíněn protest proti Srbům ve členské zemi NATO. V celém zpravodajství v *Guardianu* o válce v Kosovu se nevyskytla jediná zpráva, která by odkazovala na možné veřejné projevy nesouhlasu s činností Albánců, a to ani v Srbsku. Podobně ve zpravodajství *MfD* činil podíl textů se zmínkou o protiválečných protestech v souvislosti s útoky NATO kolem 3 % v kategorii srbského obyvatelstva a kategorii obyvatelstva v nezúčastněných zemích. Nevyskytl se jediný případ informace o protestech veřejnosti v některé z členských zemí NATO. Jednou byly zmíněny protesty Srbů proti vlastnímu prezidentovi a vládě.

Miloševićovu osobní odpovědnost za probíhající etnické čistky a válku v Kosovu *Guardian* explicitně zmínil v 30 % zkoumaných zpráv; *MfD* pak v 31 %. Jelikož v člancích převažovaly hlasy Srbů vyjadřující podporu režimu, celkově to mohlo navozovat dojem, že srbská společnost je názorově monolitní, převážně militantně naladěná a etnicky nesnášenlivá, což do značné míry snímalo ze Západu odpovědnost za škody plynoucí z leteckých útoků proti Jugoslávii.

Když *Guardian* referoval o činnosti NATO, zmínky představující tyto operace jako aktivity celé Aliance (215 zmínek) takřka čtyřnásobně převážily nad zmínkami o akcích vojenských jednotek jednotlivých aliančních zemí (58 zmínek). Vůbec nejméně pak bylo zpráv, kde by byly přímo uvedeny britské jednotky (54 zmínek). Prakticky shodně vypadalo i zpravodajství *MfD*.

Ze vzájemného srovnání počtu zmínek o Srbsku²⁰ a Černé Hoře vyplynulo, že v *Guardianu* výrazně převažovaly zmínky o Srbsku (v 79 % případech) nad druhou ze svazových republik (2 %). Obě svazové republiky byly současně zmíněny celkem v 16 % zpráv. Rovněž v *MfD* vysoce převažovaly zmínky o Srbsku (83 %) zmínky o Černé Hoře (1 %). Ve 13 % zpráv byly zmíněny současně obě svazové republiky, tedy Srbsko i Černá Hora. Z uvedených výsledků vyplývá, že se oba deníky výrazně orientovaly na zprostředkování informací především ze Srbska. Černá Hora byla v jejich zpravodajství zastoupena marginálně.

Pokud jde tedy o správnost předem formulovaných hypotéz, v případě H1 obdržené výsledky ukázaly, že v *Guardianu* byly útoky proti Jugoslávii prezentovány hlavně jako záležitost celé Aliance. Zmínky o zapojení NATO tak vysoce převážily nad zmínkami o bojových jednotkách konkrétních aliančních členů. Vůbec nejméně bylo ve zpravodajství zmínek o britských jednotkách. Původní předpoklad, obsažený v hypotéze H1a, že zpravodajství *Guardianu* bude formováno na základě patriotismu, se tudíž nepotvrdil. Naopak teze H1b, předpokládající, že zásah NATO vůči Jugoslávii nebude v *Guardianu* zásadním způsobem zpochybněn, byla správná. Podobně oprávněnou se ukázala hypotéza H1c o tom, že zpravodajství *Guardianu* bude zaměřeno v převážně na Srbsko, zatímco o druhé svazové republice, Černé Hoře, bude referováno okrajově.

V případě hypotézy H2 se ukázalo, že o násilí na civilním obyvatelstvu v Kosovu informoval *Guardian* jednostranně, neboť skutečně zmiňoval pouze násilí, jehož se na albánském obyvatelstvu měli dopouštět Srbové, zatímco o obdobném násilí ze strany Albánců informace chyběly. Ve zpravodajství se tak vůbec nevyskytly zmínky o obětech bojů v řadách srbských občanů. Pokud se objevily zprávy o ztrátách na lidských životech po náletech NATO, oběti byly označeny hlavně jako „civilisté“. Hypotézy H2a stejně jako H2b byly tudíž potvrzeny v celém rozsahu.

Co se týká očekávání shrnutých v hypotéze H3, výzkum prokázal, že obraz války v Kosovu, jak ho poskytovalo zpravodajství v *MfD*, byl až na malé odchylky velmi podobný tomu v britském listu. Celková oprávněnost útoku NATO z hlediska mezinárodního práva nebyla v *MfD* nijak podstatně zpochybněna a ani zobrazování jednotlivých stran v konfliktu se od britského listu zásadně neodlišovalo. Důraz byl kladen hlavně na informace o kosovských běžencích. Hypotézy H3a i H3b se tedy potvrdily.

Problematika Srbů měla ve zpravodajství *MfD* ve srovnání s *Guardianem* o něco větší zastoupení, přesto však nijak dramaticky. Zpráv o násilnostech Srbů na albánských civilistech bylo sice v *MfD* méně než v *Guardianu*, celkový obraz konfliktu obviňující z etnického násilí jednostranně Srby tím však nebyl nijak narušen. Rovněž zde tedy Srbové vycházejí jako hlavní viník etnického násilí v Kosovu. O násilnostech ze strany albánské UČK panovalo na stránkách *MfD* naprosté mlčení. Idea slovanské vzájemnosti byla v člancích zmíněna pouze v jednom případě, což bylo dokonce ještě méně než v *Guardianu*. Rozhodně nelze tvrdit, že by ve zpravodajství *MfD* existovalo cosi jako „srbské téma“, tedy jasně rozlišitelná tendence preferovat Srby na základě historických nebo jiných vazeb mezi našimi národy. Předpoklad zastoupený hypotézou H4 se tedy nakonec nepotvrdil.

* * *

Celkově lze konstatovat, že zpravodajství v obou analyzovaných listech bylo zjevně tendenční. Jak *Guardian*, tak *MfD* přinášely svým čtenářům černobílý obraz konfliktu, když jednostranným způsobem reportovaly jeho průběh. Zatímco jedna z válčících stran – Srbové – byla znevýhodněna, neboť o ní byly poskytovány převážně informace, které ji stavěly do role pachatele etnického násilí, strana druhá – Albánci – byla stylizována do role bezbranných obětí, ačkoliv to nebyla objektivně úplná pravda. Viktimizace Albánců a démonizace Srbů tak byly principem, jenž byl ve zpravodajství o válce v Kosovu jednoznačně přítomen. Fakt, že násilí byli vystaveni rovněž příslušníci dalších etnických menšin žijící v Kosovu (hlavně Romové), zůstal ve zpravodajství obou listů prakticky nepovšimnut. Zpravodajství tak bylo vystavěno na dichotomii Srbové versus Albánci, což vedlo k výraznému zploštění celkově mnohem složitějšího obrazu konfliktu.

Tebaže výsledky šetření přímo neprokázaly, že by ve zprávách britského listu převládá patriotický prvek, projevuující se jasnou podporou vlastních vojáků, lze se přesto domnívat, že i zde dichotomické chápání konfliktu existovalo, jen bylo přeneseno na vyšší úroveň, v tomto případě na celou organizaci NATO, potažmo na Albánce coby stranu hrající

ve válce roli chráněnce i spojence současně a na Miloševiče, personifikujícího ve své osobě srbský národ. Výrazná jednostrannost informací v *Guardianu*, spočívající ve zveřejňování převážně pozitivních informací o vlastní straně (NATO), a naopak zveřejňování hlavně negativních informací o protivníkovi (Srbsko), svědčí o informování podle takzvaného ideologického čtverce, jehož podstatou je manipulativní argumentace, neslučitelná s principy objektivního žurnalistismu.

O protestním hnutí namířeném proti operacím NATO vůči Jugoslávii, které probíhalo nejen v Srbsku, ale rovněž v dalších zemích včetně členských států NATO, informoval *Guardian* jen sporadicky. Nedostatek alternativních pohledů tak mohl přispívat k legitimitě útoku v očích veřejnosti, což bylo podpořeno i malým počtem článků problematizujících operace NATO z hlediska mezinárodního práva. Velká četnost zmínek, které činily Miloševiče osobně odpovědným za válku a etnické čistky v Kosovu, odpovídá dřívějším zjištěním zahraničních badatelů. Rovněž značná nerovnováha mezi informováním o událostech v obou svazových republikách mohla u veřejnosti přispívat k dojmu, že válka je záležitostí hlavně Srbska, na níž Černá Hora nemá žádný podíl. Spolu s nedostatečnou mírou dosahované proporcionality v zastoupení zveřejňovaných stanovisek jednotlivých stran v konfliktu (takzvaných hlasů) lze u *Guardianu* hovořit o porušení další zásady objektivity, tedy práva na poskytnutí přibližně stejného prostoru k veřejnému vyjádření či obhájení svého názoru.

Prakticky totožný referenční rámec byl přítomen i ve zpravodajství *MfD*. Nepotvrdil se tedy původní předpoklad, že by negativní obraz Srbů mohl snad být ve zpravodajství *MfD* oproti britskému listu poněkud oslaben díky tradičním vazbám mezi našimi národy. Lze se jen dohadovat, do jaké míry tuto skutečnost mohl ovlivnit i fakt, že se Česká republika těsně před vypuknutím konfliktu stala novým členem Aliance. Obě analyzovaná média se na každý pád chovala spíše jako „tiskový úředník“, pouze přebírající a svým čtenářům tlumočící alianční argumentaci, než „kritický pozorovatel“,²¹ usilující o nestranné, vyvážené, pravdivé a na vládní moci nezávislé zpravodajství. Značně tak přispěla k verifikaci oficiálně uváděných důvodů zásahu NATO.

Výzkum tedy potvrdil, že výše popsané výhrady řady sociálních vědců ke způsobu informování západních médií o válce v Kosovu jsou platné. Třebaže provedené šetření je co do rozsahu jistě značně omezené, neboť se – vedle jednoho britského – soustředilo na šetření jediného českého deníku, lze snad mít přesto za prokázané, že tendence týkající se porušování pravidel objektivního zpravodajství lze vysledovat i v českém prostředí.

Takové zjištění může být poměrně závažné už proto, že masová média mají v liberálnědemokratických zemích důležité postavení. Jejich úloha spočívá nejenom v informační funkci, ale také ve vytváření platformy pro účast občanů na správě věcí veřejných. Plnohodnotná účast na politickém rozhodování je však podmíněna právě dostatkem kvalitních informací. V případě válečných konfliktů, jakými jsou i dnešní humanitární války, kdy je zpravodajství často ovlivňováno snahou vlád, nejrůznějších lobbistů či samotných přírodních účastníků bojů prosadit na veřejnosti vlastní interpretaci událostí, je informační role médií do značné míry zproblematizována. Nástrojem, který by měl novinářům umožnit zachovat si patřičný odstup od politických i jiných tlaků a poskytovat veřejnosti relevantní informace, je žurnalistická objektivita, spočívající zejména na principu oddělování názorů od faktů a na principu přiznání rovného práva k vyjádření všem relevantním aktérům sporu. V praxi však ideály objektivního zpravodajství, jak ukazuje i výše popsaný příklad války v Kosovu, bývají často nenaplněny.

Tento stav zahrnuje do budoucna jisté riziko. Pokud totiž ve veřejnosti postupně zvíteží názor, že média neposkytují – ať už z jakéhokoliv důvodu – pravdivý obraz světa,²² může to mít negativní dopad na kvalitu samotné demokracie. Občané totiž potřebují mít k dispozici relevantní informace, pokud nemá být jejich participace na věcech veřejných jen prázdno frází. Média by si měla být této své odpovědnosti vůči společnosti vědoma.

Pochopitelně, že v případech velkých válečných konfliktů typu obou světových válek nemají novináři sami příliš možností, jak o událostech na bojištích nestranně informovat, protože v takových případech bývají média podřízena tuhé státní cenzuře. Tento text ovšem pojednával o jiných případech, válkách, které nemají pro Západ charakter fatálního střetu, válkách omezeného rozsahu, válkách humanitárních, vojenských intervencích, jež jsou v rámci domácí veřejné diskuse nějakým způsobem rozporovány. Právě zkušenosti s operacemi, jako byla druhá válka v Perském zálivu, kdy veřejnost na Západě byla dlouho klamána o pravých příčinách intervence, nebo s vyhlášení takzvané bezletové zóny nad Libyí v loňském roce, kterou rovněž doprovázely jisté rozpaky, naznačují, že nárok na automatickou loajalitu médií s poukazem na válečný stav může snad být prospěšný pro vládní administrativu, nikoliv pro demokracii. Úkolem žurnalistiky totiž není poskytovat bezvýhradnou podporu vládní politice. Úkolem žurnalistů je informovat veřejnost. Idea žurnalistického profesionalismu, včetně konceptu objektivitu, jim k tomu – přes všechny zmíněné nedostatky – poskytuje stále vhodný instrument.

¹ Jak ukazují výsledky výzkumů uskutečněných mezi novináři v některých západních zemích, sami žurnalisté pokládají za jeden ze svých nejdůležitějších úkolů kontrolu vládní moci. Tak například švédští novináři uvedli, že upřednostňují roli „hlídačícího psa“ před posláním vzdělávat veřejnost; dotazovaní američtí novináři na jedné straně zdůrazňovali princip neangažovanosti a objektivitu, na straně druhé ovšem měli za mimořádně důležité, aby média „prošetřovala tvrzení a prohlášení činěná státní mocí“ (blíže viz McQuail 1999b: 223). Přesvědčení o stabilizační roli médií ve společnosti zase vyplývá z určitých normativních představ, kdy se předpokládá, že média mají, kromě jiného, stmelovat společnost a působit v ní jako integrující prvek (srovnej Tamtéž: 177).

² „V době válečného stavu státy často očekávají od svých médií vysoký stupeň ochoty, obvykle s poukazem na „operační bezpečnost“ a ochranu vojensky citlivých informací. Ztotožněním cílů, pro něž je válka vedena, s národním zájmem, státy využívají patriotismu jako účinného nátlakového nástroje na média. Kritika války – jejich cílů či metod – se tak logicky stává aktem vlastizrady“ (srovnej Carruthers 2000: 9).

³ Na tisk bylo od 17. století obecně nahlíženo jako na nástroj politické liberalizace a sociálně-ekonomického pokroku nebo jako na legitimní prostředek opozice vůči zavedenému mocenskému uspořádání. Od konce 19. století však byly tyto tradiční role novin narušovány postupující komercionalizací tisku, spojenou se skandalizací, honbou za senzacími a dalšími negativními průvodními jevy. Po druhé světové válce byla v USA zřízena Komise pro svobodu tisku, jejíž úlohou bylo vyhodnotit současný stav tisku a navrhnout opatření, jež by vedla k obnově jeho původních funkcí. Výsledkem činnosti komise, v jejímž čele stál Robert Hutchins (odtud též název Hutchinsova komise), byla v roce 1947 závěrečná zpráva Svobodný a odpovědný tisk, která vedle zdůraznění principu svobody, jako stěžejní podmínky pro práci novinářů, artikulovala rovněž pojem společenské odpovědnosti. Té by mělo být dosaženo sebekontrolou, nikoliv vládními opatřeními (i když ani ty zpráva zcela nevyučovala). Společensky odpovědný tisk by měl – kromě jiného – dbát o úplné a pravdivé zachycování denních událostí v jejich kontextu, sloužit jako fórum pro veřejné vyjadřování a poskytovat reprezentativní obraz skupin utvářejících společnost. Zpráva však měla význam spíše v oblasti teorie tisku než v praxi (blíže viz McQuail 1999b: 149–150; Jiráček – Köpplová 2009: 121–122).

⁴ Jednotlivá média mají volbu mezi aktivnější a zainteresovanou, nebo neutrálnější úlohou ve společnosti. Sociální studie ukazují, že novináři preferují neutrální, informativní roli. Souvisí to s významem, který mnozí z nich přikládají objektivitě jako klíčové profesionální hodnotě (srovnej McQuail 1999b: 223).

⁵ Pseudoudálosti se zde rozumí úmyslné zinscenování nějaké události čistě za účelem jejího zachycení médii. Autorem konceptu je Daniel Boorstin (blíže viz Trampota 2006: 34–35).

⁶ Tento názor je v odborné literatuře spíše okrajový; většinou je Račák uváděn jako jednoznačný důkaz, že Srbové v Kosovu páchali zločiny na albánských civilistech, a jako důvod zahájení útoku NATO na Jugoslávii. Dienstbier, který na Balkáně působil ve funkci nezávislého zpravodaje Komise pro lidská práva OSN, nicméně upozorňuje, že okolnosti události v Račaku nebyly nikdy uspokojivě objasněny (blíže viz Dienstbier 2002: 51–54). V případě údajného srbského plánu na etnické vyčištění Kosova je Dienstbier o poznání určitější, když píše, že tímto důkazem „měla být operace Podkova, vyváděná za Miloševićův tajný plán na vyhnání Albánců. Po roce dva generálové Bundeswehru přiznali, že tak byl pojmenován jakýsi dokument bulharských tajných služeb. Autoři této účelové dezinformace se navíc dopustili trapného omylu, když pro pojem Podkova použili nikoli srbské, ale chorvatské slovo“ (srovnej Tamtéž: 76–77). O operaci Podkova coby pravděpodobněm padělkou tajných služeb hovoří rovněž Chomsky (2008: 16).

⁷ Pojem „opatrovnický žurnalismus“ (*journalism of attachment*) je v cizojazyčné literatuře používán pro označení jistého druhu aktivistického žurnalistiky, při němž novináři vědomě rezignují na pravidla objektivního zpravodajství a pod vlivem zážitků z bojiště se snaží aktivně vystupovat ve prospěch jen jedné ze stran konfliktu, protože cítí, že tak brání dobro proti zlu (blíže viz McLaughlin 2002). Jelikož cizí odborná terminologie

- není v rámci českého jazyka v mnoha případech ještě ustálená, autor si dovoluje nabídnout tento způsob překladu anglického výrazu „journalism of attachment“.
- ⁸ Byly to tituly *Newsweek*, *Time* a *US News & World Report* (blíže viz Nikolaev 2009: 116).
- ⁹ Šlo o seriózní tituly *De Morgen*, *De Standaard* a bulvární *Het Laatste Nieuws* (blíže viz De Bens – Hautekeerke – Lagast 2002: 246).
- ¹⁰ Negativní mediální obraz Miloševiče má však svůj původ již v první polovině devadesátých let, kdy byl srbský prezident viněn z rozdmýchávání etnických třenic v sousedních republikách bývalé jugoslávské federace, hlavně v Bosně a Hercegovině. Západní média Miloševiče tehdy líčila jako „bělehradského vraha“ a v podobném duchu se vedla propagandistická kampaň i vůči celému Srbsku (blíže viz Šesták – Tejchman – Havlíková – Hladký – Pelikán 1998: 593, 601).
- ¹¹ Text diplomové práce nazvané *Válka v Kosovu ve zpravodajství Guardianu a Mladé fronty Dnes: Srovnávací studie* je v plném znění přístupný na internetových stránkách Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.
- ¹² *Seriózní tisk*, někdy též *tisk kvality* (*quality papers*), tvoří protiváhu tisku masovému neboli bulvárnímu (blíže viz Reifová et al. 2004: 287–288).
- ¹³ Tvrzení, že *Guardian* lze zařadit mezi deníky pohybující se na levé části politického spektra, autor tohoto textu opírá o McNaira (2004: 110–111), popřípadě Cohena-Almagora (2008: 145). Jako pravicový list pak *MfD* hodnotí například Jiráček a Trampota v úvodu knihy *Systémy médií v postmoderním světě* od Hallina a Manciního (2008: 18).
- ¹⁴ Spojenci využívali metody kvantitativní obsahové analýzy ke zkoumání pořadů německého rozhlasu, aby tak určili pravděpodobnou dislokaci nepřátelských vojenských jednotek v Evropě. Zhruba ve stejné době se metody začalo užívat k určování autorství historických dokumentů. V poválečném období obsahová analýza sloužila ke studiu propagandy vyskytující se v tisku a v rozhlasovém vysílání. V roce 1952 pak vyšla kniha Bernarda Berelsona *Content Analysis in Communication Research*, která tuto metodu potvrdila jako důležitý vědecký nástroj v oblasti výzkumu médií (srovnej Wimmer – Dominick 1997: 111).
- ¹⁵ Pod pojmem *zpráva* se zde rozumí široké spektrum zpravodajských žánrů, pohybující se od *fleše* až po *zpravodajskou reportáž*. Posledně zmiňovaný druh byl do výběrového souboru zařazen vzhledem ke stanoveným cílům výzkumu, i když se dle názorů některých odborníků pohybuje na hranici mezi zpravodajstvím a publicistikou (blíže viz McQuail 1999b: 301; Ruß-Mohl – Bakičová 2005: 53–57; Osvaldová et al. 2005: 14–31).
- ¹⁶ Texty generované pomocí databáze Factiva poskytovaly kromě titulku a vlastního textu zprávy (bez fotografického doprovodu) následující identifikační údaje: počet slov, datum zveřejnění, název deníku a jeho kódové označení, stranu umístění zprávy, jazyk zprávy. Autorství a místo vzniku zprávy byly (ve většině případů) součástí jejího vlastního textu. Případné využití informací pocházejících ze zpravodajských agentur zprávy z *Guardianu* až na výjimky nezmiňovaly. *MfD* použití agenturních zpráv naopak nezřídka uvedla.
- ¹⁷ Zmíněnými kategoriemi (proměnnými) byly: P1 médium, P2 datum, P3 titulek zprávy, P4 hlavní téma zprávy, P5 zdůrazněné aspekty akcí NATO, P6 zmínka o britských jednotkách, P7 zmínka o jiných jednotkách NATO, P8 zmínka o alianci NATO jako celku, P9 zmínka obětí při útoku NATO na straně civilního obyvatelstva, P10 Srbové jako původci násilí na civilistech, P11 Albánci jako původci násilí na civilistech, P12 zmínka „hlasu“ bojujících stran, P13 uplatněné srbské hlasy, P14 uplatněné albánské hlasy, P15 zmínka slovenské vzájemnosti, P16 aktér lidský jímavého příběhu, P17 protiválečné protesty obyvatelstva v Srbsku, P18 protiválečné protesty obyvatelstva v zemi NATO, P19 protiválečné protesty obyvatelstva v nezáčástných zemích, P20 zmínka Miloševičovy odpovědnosti za konflikt, P21 zmínka jugoslávských teritorií, P22 celkový počet slov ve zprávě.
- ¹⁸ Jak vyplývá ze zpráv samých, například z Bělehradu pro *Guardian* pravidelně reportovali Chris Bird, Jean Nicolas, Steven Erlanger, Lindsey Hilsumová a Maggie O’Kaneová. Steven Erlanger informoval rovněž o situaci v Kosovu, podobně jako Julian Borger a Jonathan Steele, který zpravodajsky pokrýval i situaci v Černé Hoře a Albánii. Britský list měl vlastní zpravodaje rovněž v Makedonii (Stuarta Millara, Johna Hoopera a Johna Sweeneyho).
- ¹⁹ Český list měl ve srovnání s *Guardianem* v konfliktní oblasti daleko menší počet korespondentů, nicméně ani on nebyl odkázán pouze na informace ze zpravodajských agentur. Od samého začátku bojů tak svými zprávami z Bělehradu přispíval Václav Štěpánek. Později *MfD* do oblasti poslala jako zvláštní zpravodaje Luboše Palatu (působil kromě jiného v Makedonii a Albánii) a Jana Rybáře (Černá Hora). Z Makedonie rovněž reportovala Alena Pišoftová.
- ²⁰ Údaje o Srbsku byly zpracovány včetně provincie Kosovo.
- ²¹ Terminologie pochází od Thussua a Freedmana. Ti vytvořili typologii chování novinářů při reportování válečných událostí. „*Kritický pozorovatel*“ odpovídá modelu, v němž novináři vystupují jako nestranní a nezávislí pozorovatelé, oproštění od ideologických a organizačních omezení. Takto jsou schopni nestranně posuzovat chování válčících stran. Naproti tomu model „*tiskového úředníka*“ se zakládá na podezření, že média preferují a šíří oficiální vládní verzi interpretace konfliktu (blíže viz Thussu – Freedman 2003: 4–8).
- ²² Z pohledu sociálních vědců ovšem není jisté, zda něco jako objektivně zachytitelná realita vůbec existuje. Winfried Schulz v této souvislosti hovoří o ptolemaiovské a koperníkovské perspektivě. První připouští existenci reálné skutečnosti, v jejímž popisu ovšem média často selhávají. Média hraji ve společnosti úlohu

neprátelské, bytostně cizí technologie, sloužící často k ovládní a manipulaci jedinců. Druhá, koperníkovská perspektiva zase předpokládá, že „realita“ neexistuje, ale vzniká až jako důsledek činnosti médií, která tak svět nepopisují, nýbrž *de facto* konstruují. Případná pochybení jsou jen logickým důsledkem dodržování předem stanovených pracovních rutin a užívání určitých technologií (bliž viz Schulz 2006: 30–32).

Literatura

- Antizzo, Glenn, J. (2010): *U. S. Military Intervention in the Post-cold War Era: How to Win America's Wars in the Twenty-first Century*. Baton Rouge: Louisiana State University Press.
- Blagojević, Marina (2003): War in Kosovo: A Victory for the Media? In: Bieber, Florian – Daskalovski, Židas (eds.): *Understanding the War in Kosovo*. London: Frank Cass Publishers.
- Carruthers, Susan L. (2000): *The Media at War: Communication and Conflict in the Twentieth Century*. London: MacMillan Press Ltd.
- Cohen-Almagor, Raphael (2008): The limits of objective reporting. In: *Journal of Language and Politics*, Vol. 7, No. 1, s. 136–155.
- De Bens, Els – Hauttekeete, Laurence – Lagast, Heidi (2002): Desinformation in Coverage of the Kosovo War in the Flemish Daily Press. *Journalism Studies*, Vol. 3, No. 2, s. 241–256.
- Dienstbier, Jiří (2002): *Daň z krve*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Girgle, Patrik (2006): *Kosovo*. Praha: Libri.
- Hammond, Philip (2000): Reporting „Humanitarian“ Warfare: Propaganda, Moralism and NATO's Kosovo War. *Journalism Studies*, Vol. 1, No. 3, s. 365–386.
- Herman, Edward S. (2003): The Propaganda Model: A Retrospective: Against All Reasons. Vol. 1, 25. 11. 2012, <<http://www.chomsky.info/onchomsky/20031209.htm>>.
- Herman, Edward S. – Chomsky, Noam (2001): A Propaganda Model. In: Durham, Meenakshi G. – Kellner, Douglas M. (eds.): *Media and Cultural Studies: KeyWorks*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., s. 280–311.
- Chomsky, Noam (2008): Humanitarian Imperialism: The New Doctrine of Imperialism Right. *Monthly Review*, Vol. 60, No. 4, 25. 11. 2012, <<http://monthlyreview.org/2008/09/01/humanitarian-imperialism-the-new-doctrine-of-imperial-right>>.
- Jiráček, Jan – Köpplová, Barbara (2009): *Masová média*. Praha: Portál.
- Jiráček, Jan – Trampota, Tomáš (2008): O vztahu médií a politiky v komparativní perspektivě. In: Hallin, Daniel C. – Mancini, Paolo: *Systémy médií v postmoderním světě: Tři modely médií a politiky*. Praha: Portál.
- Kraus, Jiří (2008): *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Kunczik, Michael (1995): *Základy masové komunikace*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Low, Eric P. (2005): *The Media and Political Process*. London: Sage Publications Ltd.
- McChesney, Robert W. (2009): *Problém médií: Jak uvažovat o dnešních médiích*. Všeň: Grimmus.
- McLaughlin, Greg (2002): *The War Correspondent*. London: Pluto Press.
- McManus, John H. (2009): Objectivity: It's Time to Say Goodbye. In: *Nieman Reports*, Vol. 63, No. 2, s.78–79.
- McNair, Brian (2004): *Sociologie žurnalistiky*. Praha: Portál.
- McQuail, Denis (1999a): *Media Performance: Mass Communication and the Public Interest*. London: Sage Publications.
- McQuail, Denis (1999b): *Úvod do teorie masové komunikace*. Praha: Portál.
- Nikolaev, Alexander G. (2009): *Images of War: Content Analysis of the Photo Coverage of the War in Kosovo*. In: *Critical Sociology*, Vol. 35, No. 1, s. 105–130.
- Osvaldová, Barbora et al. (2005): *Zpravodajství v médiích*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Ruß-Möhl, Stephan. – Bakičová, Hana (2005): *Žurnalistika*. Praha: Grada Publishing, a.s.
- Reifová, Irena et al. (2004): *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál.
- Seib, Philip (2002): *The Global Journalist: News and Conscience in a World of Conflict*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Schudson, Michael (2001): The objectivity norm in American journalism. *Journalism*, Vol. 2, No. 2, s. 149–170.
- Schulz, Winfried (2000): Funkce a důsledky politické komunikace: Masová média a realita: „Ptolemaiovské“ a „koperníkovské“ pojetí. In: Jiráček, Jan – Říchová, Blanka (eds.): *Politická komunikace a média*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Šesták, Miroslav – Tejchman, Miroslav – Havlíková, Lubomíra – Hladký, Ladislav – Pelikán, Jan (1998): *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Thussu, Daya K. – Freedman, Des (2003): Introduction. In: Thussu, Daya K. – Freedman, Des (eds.): *War and the Media: Reporting Conflict 24/7*. London: Sage Publications.
- Trampota, Tomáš (2006): *Zpravodajství*. Praha: Portál.
- Tuchman, Gaye (1972): Objectivity as Strategic Ritual: An Examination of Newsmen's Notions of Objectivity. *American Journal of Sociology*, Vol. 77, No. 4, s. 660–679.
- Webster, Frank (2003): Information Warfare in an age of globalization. In: Thussu, Daya K. – Freedman, Des (eds.): *War and the Media: Reporting Conflict 24/7*. London: Sage Publications.
- Wien, Charlotte (2005): Defining Objectivity within Journalism: An Overview. In: *Nordicom Review*, Vol. 26, No. 2, s. 3–15.

- Wimmer, Roger D. – Dominick, Joseph R. (1997): *Mass Media Research: An Introduction*. London: Wadsworth Publishing Company.
- Wolfram, Mark, A. (2008): Democracy and Propaganda. NATO's War in Kosovo. In: *European Journal of Communication*. Vol. 23, No. 2, s. 153–171.

Poznámka

Autor by chtěl vyjádřit poděkování oběma anonymním oponentům za jejich podnětnou kritiku a redakci Mezinárodních vztahů za pomoc i trpělivost při úpravách textu.